

2022. május – Pünkösöd hava

Forgatókönyv. Összeállította: Both Zsuzsa és Szabó Kinga

I. ISMERKEDÉS – NÉPI JÁTÉK

- Haj, meszelő, meszelő...
- Megy a bogár, viszi farát...
- Szita, szita, péntek

Szita, szita, péntek, szereda, csütörtök, dobszereda, dob.

-Mit ettél? / -Túrópuliszkát.

-Mit ittál? / -Hideg vizet.

-Nézz az égre! / -Nem nézhetek!

-Köpj a földre! / -Nem köphetek!

-Szita, szita, angyal!

II. JELES NAPOK, SZOKÁSOK

Anyák napja: május első vasárnapja

Május 1.

A magyar nyelvterület nagy részén május 1-jére virradó éjszaka állították, illetve állítják a májusfát. A május elsején állított fákat sokfelé pünkösdkor bontják le. A májusfa, a zöld ág a természet megújulásának a szimbóluma, és legtöbb esetben az udvarlási szándék bizonyítéka, szerelmi ajándék is.

A magyar nyelvterületen a májusfa-állításnak két jellegzetes formája ismert: az egyik a lányos házakhoz vitt májusfa, a másik a középületek, kocsmák előtt felállított májusfa.

A májusfák beszerzése mindkét esetben a mindenkori legények, legénybandák feladata. A májusfának alapvetően két változata van: kivágott, sudár, esetenként kérgétől megtisztított fa, melynek csak a tetején hagyták meg a lombját, vagy virágzó, zöldellő gallyak, ágak. Erdélyben inkább zöld ágak használata jellemző.

A lányok számára állított májusfát többnyire titokban szereztek be és állították fel.

Májfahordó ének:

*Hallottátok-e már hírét, / Szabó Jóska legénységét,
Fűrészsel vágja ja májfát, / Hogy ne hallja kopogását.
Felveti a jobb vállára, / Viszi Julcsa udvarába.
Kelj fel Julcsa, itt a májfa. / Jóéccakát, vigyázz rája.
Felkel Julcsa az ágyából, / Kendőt keres a ládából.
Itt van, anyám, kösse rája, / Száz forint ennek az ára.*

A legények vetélkedtek, hogy ki tud szebb májusfát díszíteni. Ha két legény is udvarolt a lánynak, őrizni kellett a fát, hogy a másik el ne lopja.

Kalotaszeg falvaiban szokás volt a *zöldellés* vagy *zöldágazás*, május elsejére virradó éjszaka. A zöld ágat minden díszítés nélkül a lányok kapujára vagy kerítésére tűzték. Általában mindenki kapott, s nagy szégyen volt, ha valaki kimaradt. Haragból, bosszúból tövisbokrot tettek a kapura.

Minden lánynak vittek, előfordult, hogy még a pólyásoknak is raktak egy-két ágat. Szamba lehetett venni, hány lány volt a faluban a legkisebbektől az eladókig.

Sok helyen zeneszóval, tánccal döntötték ki a májusfát a lányos háznál, rendszerint pünkösdkor.

A májusfa másik típusa a közösségi májfa, melyet középületek, kocsmák elé állítanak. A májusfára színes papírt és selyemszalagokat kötöztek. Került rá ital és édesség.

A közös májusfák kidöntése járt együtt általában nagyobb ünnepélyességgel, táncmulatsággal. A májusfa ledöntésének szertartásos mozzanata volt a fa körül táncolása, a májusfára mászás. Különösen nehéz volt a lehúzott kérgű, magas fát megmászni. Azé lett a tetejére erősített ital, akinek ez sikerült.

Május elsejéhez fűződő *időjárásjósló* hiedelem: e nap időjárása mutatja, milyen lesz a jövő tél.

Május 12., 13., 14.: Pongrác, Szervác, Bonifác

A szentek legendája és az időjárással kapcsolatos megfigyelés között nincsen összefüggés, a néphagyomány azonban teremtett. Volt, ahol úgy tartották: „*Pongrác kánikulában subában megfagyott, Szervác a Tisza közepén víz nélkül megfulladt, Bonifácot pedig agyoncsipkedték a szunyogok – ezért haragusznak ránk emberekre és évről-évre visszajönnek, hogy bosszantsanak bennünket*”. Ismert fagyosszentek-napi rigmus: „*Szervác, Pongrác, Bonifác megharagszik, fagyot ráz*”. Helyenként úgy tartották, ha fagyosszentekkor nagy a hideg, akkor rossz termés várható, de ha nincs felhő, akkor sok bor lesz.

Erről regula szól:

Sok bort hoz a három ác, / Szervác, Pongrác, Bonifác, / Ha felhőt egyiken se látsz!

Volt, ahol ezt mondták:

*Szervác, Pongrác, Bonifác, mind a fagyosszentök,
Hogy a szőlő e ne fagyjon füstöljenek kendtök!*

A földművelő munkában a fagyosszenteket többnyire megvárták, és csak utána ültették az uborkát, babot, paradicsomot.

Május 25., Orbán napja

Orbánt a néphagyomány a fagyosszentek közé sorolja. Az Orbán-napi hideg a szőlőnek árt a leginkább, ezért sokféle szobrot emeltek számára a szőlőben, és Orbán-napon körmenetben keresték fel. A szőlőtermelő falvak a szőlőhegy védelmét és a bő termés biztosítását várták tőle.

Pünkösd

Pünkösd neve a görög *pentekosztész* 'ötvenedik' szóból származik, ugyanis ez az ünnep a húsvétot követő ötvenedik napon kezdődik. Pünkösd a húsvét függvényében mozgó ünnep, május 10-e és június 13-a között.

Jellegzetes pünkösd-i szokások: pünkösd-i király-választás, pünkösd-i királyné-járás, pünkösd-i zöldágazás, hesspávázás, májusfa állítás, valamint pünkösd-i multságok, táncok, játékok.

Pünkösd-i király

A közmondás is ismert: „*Rövid, mint a pünkösd-i királyság.*” A többnyire lóversennyel vagy más ügyességi próbával választott pünkösd-i király hatalma egy napig, egyes helyeken egy évig tartott. „*Egy évig azután őt nevezik pünkösd-i királynak. Nem kell pedig hinni, hogy ez csak valami üres cím. Járnak emellé hatalmas kiváltságok. A pünkösd-i király egy évig minden lakodalomba, ünnepélyre, multságra hivatalos, minden kocsmában ingyen rovása van, amit elfogyaszt, fizeti a*

község, lovát, marháját tartoznak a társai őrizni, s ha netán valami apró vétséget követne el, azért testi büntetéssel nem illetik. Ilyen nagy úr a pütkösdi király egy álló évig”.

Sok helyen a pütkösdi volt a legényavatás ideje, ami néhol veréssel is járt.

Helyenként a huszárezredekben a katonák is választottak királyt maguk közül (májuskirály).

Sóvidéken még napjainkban is fellelhetőek olyan élő, énekes-táncos, pütkösdi köszöntőhagyományok, mint például a *hesspávázás* és a *királynézás*, ami a régi sójoggal van kapcsolatban. A parajdiak és sófalviak Mária Terézia császárnőhöz fordultak panaszukkal, melynek kivizsgálására ő egy kamarást küldött, aki éppen pütkösdkor érkezett Sóvidékre. A kamarás fogadására öltöztették a gyermekeket *hesspávázóknak*, s innen kerülhetett az énekbe a *királyné pávája*.

Korábban a nagyobb leányok jártak *hesspávázni*, csupán a második világháború után vált a kisebb leányok szokásává. Nagyjából utcánként szerveződtek csoportokba, de fontos szempont volt a barátság is. Napjainkban iskolai osztályok szerint szerveződnek csoportokba és a csoport fő szervezője, vezetője minden esetben a királyné. Mellé szoktak választani királyt, de sokszor az ő szerepét is lány tölti be. A többiek a *zászlósok* és a *ludak*. A kellékek és ruhadarabok előállításában a szülők szoktak segítséget nyújtani.

A királyné a menyasszonyéhoz hasonló, hosszú, fehér ruhát visel, haja kiengedve, a fején párta vagy koszorú van. A király fejére kartonból készült süveg alakú csákót tesznek, a ludak sóvidéki viseletbe öltöznek. Zászlóként egy rúdra kötözött fehér abroszt visznek, rajta fejkendő, zsebkendő, a rúd végét szalagokkal és egy csokor pütkösdi rózsával díszítik. Alsósófalván vasárnap, Parajdon hétfőn, a kora reggeli órákban indulnak el a csoportok, és énekszóval bejárják az egész falut. Régebben csak az első harangszóig járhattak, napjainkban addig, ameddig bírják hanggal. A *hesspávázók* énekének hallatára az emberek kijönnek a kapuba, megállnak az utcán a járókelők, majd a királyt magukhoz intve aprópénzt adnak, melyet az tarisznyába tesz és megköszöni:

Köszönöm alásan, hogy így elláttak / Üres marékkal el nem bocsátottak.

Parajdon a király egyszerűen csak *köszönömöt* mond.

Mindkét faluban ugyanarra a dallamra, nagyjából ugyanazt a szöveget éneklük:

*Hess páva, hess páva
kirájné pávája
ha én páva volnék
jó reggel felkelnék.*

*Fojóvízre mennék,
fojóvizet innék,
szárnyam csattogatnám,
szép tollam hullatnám.*

*Szép leány fölszedné,
bokrétába kötné,
az ő kedvesének
kalapjába tenné.*

*Ludaim, ludaim,
tizenketten vagytok,
mind a tizenketten
hófehérek vagytok.*

*Kettő köztük barna,
harmadik az anya,
hát a negyediknek
mi legyen a párja?*

*Elhajtottam ludam
Szentgyörgy közepébe,
elküldtem uramat,
hajtsa haza ludam.*

*Gyere haza, ludam,
maradj oda, uram.
Ne maradjon szegény,
mert jó pipás legény.*

*Jó lesz komondónak (!),
kemencedugónak,
hess páva, hess páva,
kirájné pávája.*

*A pütkösdi rózsza
kihajtott az útra.
Gyere be, viola,
szakassz egyet róla.*

*Én már szakasztottam,
el is hervasztottam,
de még szakasztanék,
ha jóra találnék.*

*Ha jóra, ha szépre,
szép szál szeretőre,
hess páva, hess páva,
királyné pávája.*

Zöld ág, zöldághordás, májfa

Pünkösdkor különféle magyarázatokkal a házakra, kerítésekre, istállókra *zöld ágat* tűznek. Általában a gonosz, rossz szellemek elhárításával magyarázzák vagy egyszerűen az ünnep jelképezésével, néhol pedig a lányos ház jeleként értelmezik. A *zöldághordás* pünkösdhöz kötődött egyes falvakban.

Énekelve mentek ki a közeli erdőre, ahol gallyakat törtek, visszajövet a falu utcáin eldobálták. A lányok összefogódzva vonultak végig, két lány kaput tartó keze alatt:

*Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecske
Nyitva van az aranykapu, csak bújjatok rajta.
Nyisd ki rózsám kapudat, kapudat,
Hadd kerüljem váradat, váradat,
Szita, szita péntek, / Szerelem csütörtök, / Dob szerda.*

Helyenként mulatságot rendeztek, úgy vélték, a bőséges evés-ivás a természetet is bőségre készíti.

Táncmulatságok

A magyar nyelvterületen mindenütt kedvelték a pünkösdi bálokat. Kalotaszegen például nem ismerték a pünkösdi királyválasztás, pünkösdi királynéjárás szokását. A fiatalságnak mégis jeles ünnepe volt, mert háromnapos táncot rendeztek ilyenkor.

Párválasztó, udvarló szokások

Udvarlással, párválasztással kapcsolatos szokások is kapcsolódnak pünkösdhöz. Például: míg a fehérvasárnaphoz kapcsolódó mátkálás, komálás az egyneműek barátságkötését szolgálta, addig a pünkösdi *mátkatál* küldés a párválasztásban játszott fontos szerepet, a legény küldött a lánynak mátkatálat. Ha tetszett a lánynak a legény, akkor hasonlóval viszonzta, a küldöncöt pedig megjutalmazták.

Pünkösdi hiedelmek

Pünkösddel kapcsolatos időjárás- és termésjóslásra is van példa. Gyimes-völgyben úgy tartották, ha ilyenkor esik, akkor jó termés várható.

Mint minden nagy ünnepen, ilyenkor is tiltották az állatok befogását és a kenyérsütést is.

Pünkösdi rózsát szoktak a mosdóvízbe szórni, hogy egészségesek legyenek.

A múlt században ezen a napon még általános volt hajnalban vagy pünkösdi szombatján este a Tiszában való fürdés, hogy elkerülje a fürdőzőt minden betegség. A lányok is megfürödtek ilyenkor a Tiszában. Se menet, se jövet, se fürdés közben egy szót sem szóltak, abban a tudatban, hogy így nem fog rajtuk semmiféle rontás, igézés. Fürdés után pedig a füzek lombjai alatt fésülködtek meg.

Rosta

Átlát a szitán. – Szólásunk jelentése: kiismeri más ravaszságát, felismeri a csejt, ellene irányuló tervet.

A rostaforogtatás – A tolvaj kilétének megtudakolására is használták.

Hasonlóképpen alkalmazták jósló céllal:”...mikor megy a Julis férjhez? Egy év múlva? Fordulj, fordulj. Két év múlva? Fordulj, fordulj”.

Gyógyítás és tisztítás

Általános hit szerint a boszorkány rosta alakjában is előfordul.

Bizonyos tilalmak kapcsolódnak a rostához: nem jó keresztülköpni rajta, mert víz vagy jég pusztítja el a vetést. A székelyek szigorúan tiltották, hogy a rostát valaki megüsse vagy a földre dobja. A

csíkiak szerint, ha valaki keresztülköp rajta, akkor a falu határát hamarosan elveri a jég. A rostát nagyon gyakran igénybe vették gyógyító célokra.

A gyógyászatban farkasvakság gyógyítására használták: a hazatérő csordát rostán át kellett nézni. A göcsejiek szerint a karácsonyi asztalra helyezett búzavágó rosta megakadályozta a búza megromlását. Hegyháti szokás szerint a haldokló fejére kézi gabonarostát borítottak, hogy az elszálló lélek azon át megtisztuljon.

Ha nem tudták, hogy mi a betegség, akkor a rosta felé egy tányért helyeztek, arra ólmot öntöttek, és a formájából próbálták kideríteni, hogy milyen betegség szállta meg az illetőt. Közben imákat, ráolvasásokat mondtak.

PÉNTEK, 13.

Honnan erednek babonáink?

Megannyi mendemonda, babona létezik, mely legendákból ered, de hogy valójában honnan, azt az idő homálya fedi, annyi bizonyos, hogy a néphagyományban gyökereznek, szájhagyomány útján terjednek, és az emberek – többé-kevésbé pontosan – generációkon át adják át egymásnak ezeket a hiedelmeket.

Az egyik legismertebb babonánk egy naphoz, péntek 13-ához köthető, egyértelműen szerencsétlen napnak tartják. Akadnak olyanok, akik ezen a napon ki sem dugják az orrukat otthonról.

A hiedelem egy nap és egy szám jelentéséhez kapcsolódik. A pénteki nap a rosszabb napok egyike, szerencsétlenségének eredete valószínűleg a nagypéntektől ered, "amikor a világ Megváltója a keresztre feszítettet." Így a pénteken végzett munka biztosan szerencsétlenül végződik, de ki gondolná, hogy pénteken éhgyomorral tüszenteni is igen nagy veszedelmet jelentett a középkorban. Valószínű, hogy a 13-as számhoz tartozó babona is bibliai eredetű, addig a napig nyúlik vissza, amikor Jézus Krisztust megfeszítették. Az utolsó vacsorán 13 vendég volt: a 12 apostol és maga Jézus. Más források szerint az őt eláruló Júdás személyére utal a szám, mert ő volt az, aki tizenharmadikként ült az asztalhoz. Egyesek szerint viszont Éva és az alma esete Ádámmal, a nagy özönvíz kezdete, vagy a bábéli torony leomlásával hozható összefüggésbe ez a nap. A babona ma is tartja magát: vannak, akik mind a mai napig kerülik, hogy egy tizenhárom fős társasággal üljenek le ebédelni.

A boszorkányok, talán a keresztény babonával szembe szállva, néha 13 fős, kovennek nevezett bandákba tömörülnek.

Hiedelmek

A különféle forrásokban rögzített sorok számos tanácsot adnak, hogy milyen tevékenységet miért érdemes elkerülni a 13-ára eső pénteken. Legfőképpen azonban attól óvták az embereket, hogy bármilyen új vállalkozásba ezen a napon vágjanak bele.

„Ismertem egy öreg hölgyet, aki ha csütörtökön befejezhetett volna egy hímzést, mindig félretette másnapra, hogy ne egy új kézimunkával kelljen kezdenie a napot péntek 13-án” (ismeretlen szerző - 1883)

„Apám egyszer elhatározta, hogy pénteken kezd aratni, ám csütörtök este néhány ember fizetséget sem kérve learatta a szántóföldjének egyik felét, hogy elejét vegyék a pénteki kezdéssel járó balszerencsének” (ismeretlen szerző - 1933)

„A matrózok között sok van, aki babonás... egy pénteken megkezdett utazás pedig csak szerencsétlen lehet” (ismeretlen szerző - 1823)

„A pénteken születő gyermek balszerencsére van kárhoytatva” (ismeretlen szerző, 1846)

„Aki pénteken házasodik, küzdelmes életnek néz elébe” (ismeretlen szerző, 1879)

„Ha bármi újdonságot hallasz pénteken, egy újabb ránc lesz tőle az arcodon és egy évvel idősebbnek fogsz kinézni” (ismeretlen szerző, 1883)

Egyedül a húsvétot megelőző nagypéntek számított kivételnek, amely nap szentsége ellensúlyozta a péntek szerencsétlen voltát.

A kígyó

A magyar népi hitvilág természetfölötti erővel felruházott állata. Ambivalens lény: bizonyos esetekben segít, máskor kifejezetten ártalmas hatású. Mozgása, vedlése következtében való megújulása miatt természetfeletti erőt tulajdonítottak neki.

Mágikus tárgyként elsősorban a vedlő, a Szent György-nap előtt fogott állat szerepelt. Kalotaszegen jót jelentett, ha az első kígyót jobbról látták, ha balról, irigyektől szenvedést; Siklóson a kocsiúton keresztül csúszott kígyó nyoma esőt jelzett. Küszöb alá ásva, feje erszényben hordva, halászháló púpjába kötve szerencsét hozott. Puskába fojtott kígyófej biztos lövést adott, sügyelőbe dugva a lovat jó futóvá tette, tyúkvályúba téve a kánya nem vitte el a csibéket. Igába dugott nyelve védte a tehenet a rontás ellen. Ha a legény olyan pálcával érintett meg egy lányt, amellyel Szent György-nap előtt kígyót ütött agyon, a lány nem maradhatott el tőle. Aki ezen a napon fogott és megszártított kígyó porát italban megitta, minden nyelven értett. Aki e nap előtt levágta a kígyó fejét, majd fokhagymát dugva bele abból kinövesztette, majd a fokhagymaágot kalapjába tűzve elment a templomba, felismerhette, hogy melyik asszony → boszorkány. – Szerepet játszott a gyógyításban is. Általános hiedelem szerint egész évben egészséges maradt, aki Szent György-nap előtt eleven kígyót látott. A beteg közelében mutatkozó kígyó lassú felépülést jelentett. A csúzos testrészt kígyó bőrével füstölték Rábagyarmaton. A kalap belsejébe varrt kígyóbőr megóvott a fejfájástól, szatmári hit szerint bőre és zsírja a köszvényes betegnek volt jó orvosság, hája egy 18. sz.-i feljegyzés szerint jó látást biztosított. A szucsaki hit úgy tudta, hogy ha annak a kútnak a vizével, amelyből újholdkor ezüst kígyó járt ki, mosta szemét a vak, újra látott. – A kígyó a kígyómaráson kívül is ártalmas volt a néphit szerint. Terhes asszonynak köpnie kellett, ha meglátta, különben később és nehezen tanult volna meg járni a gyereke, a gyermeknek pedig be kellett fognia a száját, mert kihullott volna a foga.

Csíksomlyói búcsú

A kegyhely eredete belevész a korai középkor történetébe. IV. Jenő pápa 1444-ben teljes búcsút engedélyezett mindazoknak, akik a ferences atyák csíksomlyói Mária templomának építkezésében segítettek. Tehát maga az ősi Mária-tisztelet és a hatalmas méretű kegyszobor még régebbi időből való. A "Napba öltözött asszony" a világon a legnagyobb méretű, egy darabból készült Mária-szobor.

A búcsúhoz fűződő hagyományok részben megmaradtak, részben eltűntek. Az egyik legérdekesebb, most is élő szokás a pünkösdszombati bevonulás. A két Somlyó-hegy közé érkező tömeg szigorú hierarchia szerint vonul be, amelynek a sorrendje a következő: Gyergyó, Felcsík, Alcsík, Felsőnyárád mente, Sóvidék, Maros mente, Háromszék, Brassó és környéke, gyimesi csángók, moldvai magyarok. A keresztaljak, vagyis a kereszt alatt vonuló hívők valószínűleg a székelyek ősi hierarchiáját őrizték meg.

Napbanezés szokása

A moldvai csángók pünkösdi hajnali napbanézése a csíksomlyói zarándoklat hagyományos szokásrendjébe illeszkedő rítus. A moldvai csángók hite szerint a Kis-Somlyó hegyének keleti lejtőjén pünkösdi hajnalban megláthatják a napban galamb formájában felrepülő Szentlelket, Jézus és Szűz Mária alakját, illetve más szent dolgokat. A több településről érkező búcsúsokból összeverődött csoport deák vagy búcsúvezető kíséretében foglalt helyet hajnal előtt a Kis-Somlyó hegyén, ahol énekléssel, imádkozással várták a napfelkeltét. Alkalomhoz kötődő magyar énekeket énekeltek (például a *Jöjj, Szentlélek Úristen* kezdetű éneket).

A csángók rendszerint hajnal előtt kimennek a Salvator kápolnához, ahol hajnalig imádkoznak, beszélgetnek. Körülbelül egy órával a napfelkelte előtt a keleti lejtőn szoktak felsorakozni, ahol hangos énekléssel várják a napfelkeltét. Ezt követően több percen keresztül mereven néznek a napba megfüstölt üvegen, zsebkendőn, fejkendő csücskén, napszemüvegen keresztül. Aki látni vél valamit, az hangosan elmondja tapasztalatát a többieknek.

– Immá' ha ki es bújik, akkor igen fényes – állítja a férfi – nem tetszik fel benne. Csak akkor lehet látni, mikor kibújik a hegyen s olyan veres, akkor tetszik meg szépen. Vótunk más esztendőkbén, s láttuk a közepében, ahogy ragyogott, mint egy galambecska. De melik nagy vétkes, az nem lát semmit...me' ha nincs a Szentlélek nála, nem lássa meg. Tisztán kell jőni, meggyónval, áldozval...

Haragszik a Mária!, Szomorú a Szentlélek! szokták mondani a csángók, ha a Nap a várakozások ellenére nem tűnik fel az égen.

A pünkösdkor a Napban megjelenő Szentlelket a moldvai csángók hite szerint nem csak a Kis-Somlyó hegyéről, hanem bárhonnán láthatják az arra érdemesek.

A napbanézést követően a hegyről leereszkedve, a Kis-Somlyó déli oldalán gyógyító erejűnek hitt Jézus tenyere nevű növényt szednek. A növény eredetmondája szerint a Kálvárián a kereszt súlya alatt eleső Krisztus ujjai nyomán nőtt.

A napváráson a gyimesi csángók is részt vettek, bár kisebb számban, mint a moldvaiak; a székelyek a rítust nem ismerték.

A hagyomány szerint a búcsúról az emberek nyírfaággal a kezükben, vagy a járművüket feldíszítve térnek haza otthonukba. A búcsúról hazavitt nyírfaágot beteszik a „belső szobába”, míg csak el nem hervad. Megszámlálják, hány levele van, és a családnak naponta annyi üdvözlégyet kell elmondania, ahány levél van az ágakon. Ezt az imát Szűz Mária tiszteletére, a család egészségéért, boldogságáért kell felajánlani. Amikor egy levél elhervad az ágról, megszűnik az imakötelezettség.